

СТАНОВИЩЕ

за придобиване на образователна и научна степен „доктор” по професионално направление 3.8. Икономика (Политическа икономия)

Изготвил становището:

доц. д-р Атанас Петров Атанасов, доцент по научна специалност „Политическа икономия” (поведенска икономика), доктор по научна специалност „Политическа икономия”, катедра „Икономикс” на Университет за национално и световно стопанство (УНСС) – София

Автор на дисертационния труд:

задочен докторант към катедра „Икономика” при Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски” Васил Василев Стоянов, асистент в същата катедра

Тема на дисертационния труд: „Теория на потребителския избор – модел с насищане на потребителските желания и ново продуктово развитие”

Научен ръководител: доц. д-р Теодор Седларски

Основание за изготвяне на становището: решение на Факултетен съвет с Протокол № 07 от 18.09.2018 г., заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” с № и дата: № РД 38-635/16.10.2018 г., и протокол от първото заседание на научното жури от 23.10.2018 г. на основание Заповед РД 38-635/16.10.2018 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” и разпоредбата на чл. 4, ал. 5, 6 и 7 от ЗРАСРБ

1. Информация за автора на дисертационния труд

В. Стоянов е докторант в свободна форма на подготовка в катедра „Икономика” при Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски” от м. февруари 2014 г., асистент в катедрата от м. септември 2014 г. Дипломира се като бакалавър по бизнес администрация на Международно висше училище (октомври 2003 – януари 2008 г.) и магистър по бизнес администрация на Hawaii Pacific University, САЩ (септември 2010 – май 2012 г.). Има професионален опит като банков и административен служител, бизнес консултант и консултант по стратегическо планиране. В катедра „Икономика” при Стопански факултет на СУ „Св. Климент Охридски” като асистент води семинарни занятия по „Микроикономика” на английски език и по „Микроикономика и Макроикономика” и „Обща икономическа теория”. От дисертационния труд и публикациите му съдя, че владее отлично английски език и че изключително

задълбочено следи тялото от литература по икономикс и в областта на неговия специален изследователски интерес.

Следва да заявя, че не познавам лично дисертанта и че съм запознат с неговата академична и изследователска работа във връзка с номинирането и избирането ми за член на научното жури по защитата на неговия дисертационен труд. Цялостното ми впечатление относно персоналните му академични и научноизследователски качества е много положително.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд, на публикациите, свързани с него, и на автореферата на труда

Дисертационният труд със заглавие „Теория на потребителския избор – модел с насищане на потребителските желания и ново продуктово развитие” е с общ обем от 154 страници, в т.ч. 97 страници основен текст с 18 фигури и 4 таблици, библиография от 8 страници, включваща 93 източника, и 49 страници приложения с още 40 таблици. Емпиричните изследвания в него са извършени със съвременни иконометрични продукти. Във връзка с дисертацията, до стартирането на процедурата по защита авторът публикува 5 публикации - през 2015, 2017 и 2018 г. (под печат), от които 3 са на английски език; текущо той участва с доклад на юбилейна международна научна конференция послучай 70-годишнината на катедра „Икономикс” на УНСС, с фокус върху аспект от изследваната от него тематика. Авторефератът от 60 страници (в т.ч. списък с публикации) в стегната логическа форма акуратно представя изложението на труда.

Оценката ми е, че е налице траен и доста задълбочен изследователски интерес върху една ключова, твърде широка и комплицирана територия – тази на потреблението, на неговото репрезентиране на концептуално-теоретичен език в историята на икономикса, в лицето преди всичко на неокласическата икономическа парадигма; в тази връзка, достигайки до ясно поддържане на изследователската си позиция и след извеждане на своя теоретичен аргумент, дисертантът обосновава селектирането на релевантни проверки, извършва конкретен иконометричен анализ и прави заключения. Така, първа глава – „Избягване насищане на потреблението при наличието на ново продуктово развитие и формирането на нови потребителски предпочитания” (с. 13 – 59) - е посветена изцяло на обсъждането на еволюцията в теоретико-методологичните основи на изследването на потреблението и преди всичко – на обсъждането на

недостатъчно експлицираната дискусия върху въпроса за наситеността/ненаситеността на предпочитанието, поведението на потребление във връзка с модифицирани и радикално нови продукти, взаимообусловеността между потребление и икономически растеж, ролята на качеството в потреблението и генерирането на нови предпочитания, връзката между инвестирането в НИРД и в нови производствени мощности за производството на нови продукти, от една страна, и проблема с наситеността/ненаситеността на предпочитанието, от друга, и обуславянето на бизнес поведението на фирмите в тази насока от конкуренцията в отрасъла. Втора глава – „Методология на изследването” (с. 60 - 78) – обосновава прилагането на основен и допълващ иконометричен подход на оценяване – с многофакторен регресионен анализ и с тест за „каузалност по Грейнджър”, извършването на предтестове, легитимиращи иконометричните проверки, ограничеността и обхвата на емпиричното изследване, критерия за избора на продукти, за които да бъде извършено конкретното емпирично изследване, селектирането на данните и специфицирането на конкретните оценителни модели. Трета глава - „Анализ на получените резултати от изследването” (с. 79 - 94) - докладва и коментира резултатите, в т.ч. от моделите, включващи факторите конкуренция и потребление, и обобщава и фиксира крайни изводи от изследването. Накрая следват: заключение, което съдържа изведените приноси, а така също насока за продължаване на изследователската работа и оценка за практическата приложимост на емпиричното изследване; библиография и приложения.

Приемам като коректно формулирани и акуратно операционализирани в съдържанието и структурата на дисертационния труд дефинираните от дисертанта обект, предмет и задачи на изследването; самата структура на изложението е обоснована, а защитаваната изследователска теза - последователно и непрекъснато в центъра на цялостната организация на аргументацията.

3. Обща оценка на получените научни и научно-приложни резултати през призмата на комплицираността на изследваната проблематика

Дисертантът заслужава поздравление за захващането с такава сложна и винаги недоизследвана проблематика. Познатият нему като автор Ангъс Дийтън (той цитира работа на Дийтън и Мюлбауер: Deaton, Angus S., and Muellbauer, John, 1980, *Economic Theory and Consumer Behavior*, Cambridge, Cambridge University Press) в монографията си „Разбирането на потреблението” (*Understanding consumption*, 1992) отбелязва, по смисъл,

че сложността на потреблението е от такъв порядък, че малцина са икономистите, които могат да се похвалят с успех в изследването в тази област. За по-широката публика може да прозвучи като изненада фактът, че известният на всички като монетарист Милтън Фридман получава Нобеловата си награда за икономика на първо място за изследване на потреблението, а след това за принос в представянето на монетарната история и за показване на сложността на фискално-монетарната комбинация. Освен това, известен е и до днес дебатираният преход в рамките на неокласическата парадигма от кардиналистична полезност към ординалистична концепция за „ползност“, от интроспективна методология на анализ на потребителското поведение към анализ с прилагането на наблюдаеми данни, върху което спира внимание и дисертантът. Но историята не захвърля безвъзвратно назад и не обрича на забравя кардиналистичната концепция; последната продължава да присъства имплицитно през втората половина на ХХ в. под формата на теории, моделиране и анализ на индивидуалното потребителско и инвестиционно решение в условията на риск, несигурност и нееднозначност. Така, съвременният фронт в анализа на предпочитанието и на вземането на решение съчетава възможностите и на двата подхода; за това свидетелства обединението на резултатите от теоретико-методологичните изследвания и моделиране на предпочитанието в неокласическия микроикономически анализ през последните десетилетия и тези от емпирични изследвания от областта на поведенския икономикс. Затова **намирам за ценно проникновението** на с. 18 от дис. труд, че **„и самите потребителски предпочитания могат да бъдат определящ фактор на ползността“**. Искам особено да подчертая, че авторът много добре владее знанието относно историческите преходи във възгледите относно потреблението и с голяма яснота и последователност фокусира върху проблема за наситеността/ненаситеността на предпочитанието. В този смисъл, той засяга въпроса за репрезентативността на неокласическия възглед, за неговата валидност в различните му измерения, наблягайки върху целесъобразността и ценността на изследването на поведението на индивидите и производителите, предполагащо **ненасищане**. Това по същество намирам за **втори много важен приносен момент** – че всъщност може да става дума за **генерална динамична оптимизация в рамките на противоречието между ненаситеност и наситеност на предпочитанието и в контекста на зависимостта между потребление и производство (икономически растеж)**. Трети позитивен приносен момент е **самото емпирично оценяване** (с данни за САЩ за доста продължителен период), при което (в селектираното оценяване) се констатира валидността на изследователската теза за ролята на инвестициите в НИРД и

инвестиране в производствени мощности за моделиране и генериране на ненаситено потребление и възможността за произвеждане от бизнеса на псевдонови продукти, както и **направените в тази връзка препоръки към бизнеса.**

От тази гледна точка, приемам самооценката на автора за наличието на приноси в дисертационния труд, маркирани от него в заключението, макар че някои от тях могат да бъдат обединени и прередактирани, както и това, че бъдеща насока в неговата изследователска работа могат да бъдат емпирични изследвания върху „поведението и реакцията на фирмите в резултат на факторите конкуренция между фирмите и размера на потреблението за техните продукти” (дис., с. 97).

4. Критични бележки и препоръки

Бих си позволил две критични технически бележки – едната във връзка с организацията на иконометричното изследване и отразяването на стъпките в него в изложението, а другата във връзка с фондирането на изследването, и една по-субстантивна бележка - и заедно с това и препоръки.

По-добре би било да се намери по-напред място в изложението на трета глава на въпроса за тестването за стационарност, доколкото подобни и др.т. проверки са ценни и необходими не само при работа със спецификации като „каузалност по Грейнджър”. „Грейнджър” не е същински причинно-следствен тест, а начин за извършването на прецедентен анализ, с инверсни оценявания, и е много инструктивен например когато се покаже - както е намерено в емпиричното изследване - „двойна каузалност”, свидетелстваща за наличието на трета, по-фундаментална, причина. Всъщност, съветът, даден от доц. д-р Д. Стефанов (2018), който следва дисертантът, го води до основателното заключение за ролята и значението на конкуренцията между фирмите и размера на потреблението за техните продукти именно в качеството на по-фундаментални определители. Подобно заключение би могло да бъде укрепено още повече, в частност, с анализи на резултати „по Грейнджър” – в смисъл на търсенето на „трета”, обща причина.

Втората техническа бележка касае библиографията и много малкото български публикации в нея.

Субстантивната ми бележка е във връзка с твърдението на с. 16 от дис. труд, където се казва, че ако едно от петте допускания на неокласическия модел се наруши, би имало ”сериозно затруднение”, схващане, което считам за пресилено. Известно е, че при

подобни нарушения съвременната неокласическа аксиоматична теория на рационалния избор търси решения като се опитва да отслаби и направи по-генерална аксиоматиката; и това е доста характерно за нея. Освен това, в рамките на разширяването на обяснителния капацитет на неокласическата икономическа теория предмет на внимание са видове специални предпочитания – с прагов ефект, с експлицитно отчитане на качество, с навици, с прибавянето на елементи от социални предпочитания. Авторът впрочем познава модела на Ланкастър и др.п., така че не би било затруднение за него да отчете в по-голяма степен подобни развития в евентуални негови бъдещи изследвания в тази насока.

5. Обобщена оценка за дисертационния труд и заключение

Дисертационният труд на докторант Васил Василев Стоянов със заглавие „Теория на потребителския избор – модел с насищане на потребителските желания и ново продуктово развитие” е изпълнен на високо теоретико-методологично ниво, с много внимателно и акуратно проследяване на изследвания аспект на ненаситеност/наситеност на предпочитанието и по-общо - на потреблението, на зависимостта между потребление и икономически растеж и мястото и ролята на новото продуктово развитие във функционирането на тази зависимост. С прилагането на иконометрично моделиране и оценяване той потвърждава своята изследователска теза, извежда препоръки и набелязва насоки за по-нататъшни емпирични изследвания. Мога да заявя, че качествата на докторанта и извършеното от него изследване категорично покриват представата ми за успешна кандидатура за „доктор” по икономика. Трудът отговаря на изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България и на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”. Убедено давам ПОЛОЖИТЕЛНА ОЦЕНКА на дисертационния труд на г-н Васил Василев Стоянов за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.8. Икономика (Политическа икономия).

гр. София

15.11.2018 г.

Изготвил становището: .....

(доц. д-р Атанас Петров Атанасов)